

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XIII, 1993)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1993 consemnează îndeosebi reparația câtorva publicații ale unor mari muzee (Acta Musei Napocensis, Apulum, Pontica). Pe lângă studii epigrafice și note, unele reluând monumente deja publicate, remarcăm prezența câtorva inscripții inedite (precum cele de la Tomis, conținând date noi privitoare la *fasti* provinciei Moesia Inferior).

GENERALITĂȚI

611. Prosopografie: La o jumătate de secol de la apariția cărții lui A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944), semnalăm contribuția lui I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, I. *Die senatorische Amtsträger* (Antiquitas, I, 43), Bonn, 1993. Vezi și C. C. Petolescu, *Les légats de la Dacie sous Trajan*, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 45–48 (comunicare prezentată la colocviul „Dacia în timpul lui Traian”, Cluj, 29–30 mai 1992).

612. *La politique édititaire dans les Provinces de l'Empire Romain (IIème–IVème siècles après J.C.). Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse*, Deva, 1991 (ed. Dorin Alicu – Hans Bögli), Cluj, 1993. De reținut dintre comunicările prezentate: R. Ardevan, *Les édiles de la Dacie romaine*, p. 21–27; M. Bărbulescu, *Les inscriptions d'un temple de Potaissa*, p. 49–64 (versiunea românească s-a publicat de M. Bărbulescu și Ana Cătiș, în EN, II, 1992, p. 111–124; vezi CEPR, XII, 1992, nr. 597–601); A. Diaconescu – I. Piso, *Apulum*, p. 67–82; A. Paki, *Les constructions à Ulpia Traiana Sarmizegetusa telles qu'elles sont enregistrées dans les inscriptions*, p. 111–121; Adriana Rusu – Eugen Pescaru, *Germisara daco-romaine*, p. 201–214 (mențiuni ale lotului de piese epigrafice publicate de I. Piso și Adriana Rusu, în Revista Monumentelor Istorice, 59, 1990, I, p. 9–17; vezi seria precedentă a cronicii noastre: CEPR, XII, nr. 582–600).

613. István Szamosközy (Stephanus Zamosius), *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum 1593; Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum 1598*. Sub acest titlu, Mihály Balász și István Monok publică la Szeged, 1992, două contribuții ale cunoscutului umanist transilvănean (a trăit între cca 1565–1612), prima apărută la Padova, cealaltă păstrată până acum în manuscris. Ediția este precedată de două studii: M. Bărbulescu, *Les aspects épigraphiques des „Inscriptiones Romanae”* (p. 9–23); András Kovács, *Contributions des épigraphistes humanistes à la topographie de Alba Iulia (Gyulafehérvár) au Moyen Âge et au début de l'Ère moderne* (p. 25–35). Vezi de asemenea M. Bărbulescu, *Inscripții inedite din Dacia într-un manuscris zamosian*, EN, 3, 1993, p. 169–183: cinci inscripții de la Apulum; le semnalăm doar în această cronică, deoarece se așteaptă apariția unui nou volum din seria *Inscripțiile Daciei Romane*, cuprinzând inscripțiile (lapidare) de la Apulum, pregătite de I. Piso.

614. Marius Grec, *Noi interpretări ale unor ștampile tegulare din Dacia*, EN, 3, 1993, p. 185–188; discuția pornește de la câteva ștampile tegulare, prezentate cu mai mulți ani în urmă de N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.

Ștampila *FANVS* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR, III/2, 555 a) este identică într-adevăr cu alta de la Drobeta (IDR, II, 112 = Doina Benea, Apulum, 16, 1978, p. 207, nr. 199, fig. 26; vezi și Em. Popescu, IGLR, 408); numai că autorul omite (probabil doar din neștiință) să menționeze nota noastră din SCIVA, 35, 1984, 2, p. 196, nr. 5, în care atrăgeam atenția asupra identității textului ștampilelor. Dar nu este vorba de produse ale cărămidăriilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, comercializate tocmai la

Drobeta (cum pare a crede M. Grec), ci de materiale din Transilvania aduse de Al. Bărcăcilă pentru Muzeul Porților de Fier (vezi în această privință și observațiile noastre din SCIVA, 25, 1974, 4, p. 597-598, nr. 5); aceeași proveniență s-ar putea să aibă și altă ștampilă de la Drobeta (IDR, II, 108).

De asemenea, ni se pare pripită contestarea lecturii [*DrJub(eta)*] (pl. I/5 și 7 în articolul lui N. Grec), doar pe baza unor desene (după cartea lui N. Branga) (a se avea în vedere tegulele cu ștampila *DRVΒΕΤΑ*, publicate de D. Benea, *loc. cit.*, p. 207–208, nr. 213–216, fig. 30, precum și cele din *quadriburgium* de la Hinova: Mișu Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989, p. 36–37, fig. 8 g–h). Cât despre ștampila [...]*JG.SAB*, ne miră iarăși că autorul ignoră comunicarea noastră publicată în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1976, p. 297–302 (vezi încă RESEE, 18, 1980, I, p. 115–116).

615. Adela Paki, *Epigraphica minora (I)*, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 291–299; de reținut: mic altar votiv de la Apulum (publicat de C. Pop, Apulum, 9, 1971, p. 561–563), purtând (după autoare) literele *MHNI* (?); fragment de *milliarium* de la Suceag (jud. Cluj) păstrând doar câteva litere (nerelevante pentru stabilirea numelui împăratului); fragment de ștampilă de fier (*signaculum*) descoperită la Gherla, purtând doar litera C; alt *signaculum* (bronz) de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, purtând literele *TIB.C.C*.

616. R. Ciobanu, *Peintres et commanditaires dans la Dacie romaine: témoignages épigraphiques*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 251–257.

617. Creștinism: I. Barnea, *Considerații privind cele mai vechi monumente creștine de la Tomis*, Pontica, 24, 1991 (apariție: 1993), p. 269–275; P. Năsturel, *De la o inscripție creștină de la Tomis la pătîmirea Sf. Teogene*, *ibidem*, p. 283–286 (în legătură cu inscripția IGLR, 22).

618. Amfore ștamplate: Livia Buzoianu, *Tipuri de amfore din sec. VI–IV descoperite la Tomis*, Pontica, 24, 1991, p. 75–96; alte descoperiri sunt comunicate de M. Irimia, *Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea*, în aceeași revistă, p. 97–121.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A) DACIA

619. Grădiștea Muncelului. Fragmente de vase (cupe?), descoperite pe terasa VIII, purtând gravate, pare-se înainte de ardere, câteva litere grecești: Α, Δ, Η.
Gelu Florea, EN, 3, 1993, p. 104, fig. 6/3–5 (desene).

620. (*a* = VIII, 1988, 468). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. În raportul general privind săpăturile arheologice efectuate între anii 1985–1989 (D. Alicu – C. Pop – S. Cociș, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 435–458), ni se semnalează descoperirea, cu ocazia unui sondaj (1987) la amfiteatrul roman: *a*, placă refolosită la pragul unei intrări având inscripția *LOC(us) MENSO[r(is)]* (p. 444); *b*, bancă având gravate distanțate literele *MO* (vezi IDR, III/2, 41), considerate a abrevia numele unui *M. Opellius* (p. 446).

621. (= V, 1985, 330). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Altar de marmură; dimensiuni: 0,74 × 0,365 × 0,20 m. Litere înalte între 2,5–3 cm; inscripția, gravată pe șase rânduri, reprezintă un distih.

I. Piso, ZPE, 99, 1993, p. 223–226 (publicare cu toate datele și amplu comentariu).

*Caelestis mul/sa propria / placabitur ara /
hac divis aliis / tura merum(ue) / damus*

622. *Apulum*. I. Piso – M. Blăjan, *Monumente romane descoperite la Alba Iulia*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 227–238: cele mai multe piese sunt fragmentare; întrucât ele își vor găsi locul în volumul cu inscripțiile de la Apulum (pregătit de I. Piso), reținem pentru această cronică:

Bază de statuie de marmură descoperită întâmplător, în punctul „Lumea Nouă”. Dimensiuni: 0,80 × 0,56 × 0,44 m. Inscripția este gravată pe fața principală (partea finală obscură) și pe latura dreaptă; litere înalte dc 3–5 cm.

I. Piso – M. Blăjan, *loc. cit.*, p. 236–238, nr. 16, fig. 8–9 (foto).

Textul din față:

C(aio) Cervenifo]
Pap(iria tribu) Sabino, q(uaestori)
col(oniae) Dac(icae), dec(urioni) mun(i-]
[c]ipi Apul(ensis), patron(o)
 5 *[c]ollegi fabr(um) col(oniae)*
[et m]unicipi s(supra) s(criptorum), pa-
[tro]no causarum
[piis]simo, am[ico]
[ra?]ris[simo]

Textul de pe latura dreaptă:

[ob] cuius
[sta]tuae dedi-
[cat]ionem Lu-
[ci]a Iulia uxor
[C]ervini(i) I...
omnes I.....

623. *Ibidem*. V. Moga, *Cercetări recente în castrul de la Apulum. Palatul Apor Alba Iulia*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 209–222, fig. 7–8 (desene): ștampile ale legiunii XIII Gemina (tipuri cunoscute).

624. Micești (com. Tureni, jud. Cluj). Material roman, între care tegule ștampilate (16 exemplare) descoperite în cursul unor săpături de salvare (a. 1987).

D. Alicu – S. Cociș – A. Paki, *ActaMN*, 26–30, 1989–1993, p. 497 și pl. VI (desene).

L(egio) V M(acedonica)

•mprire pozitivă sau inversă.

625. Gilău (jud. Cluj). Trei fragmente dintr-o lespede cu chenar (colțul inferior, dreapta) descoperite în anul 1981, în cursul săpăturilor din *principia* castrului. Dimensiunile nemenționate. Literele înalte de 5,5–5,7 cm.

D. Isac, *EN*, 3, 1993, p. 189–195, fig. 1 (desen-reconstituire).

[Iuliae Au-]

[gustae ma-]

[tri sanctiss-]

[imi piissimi-]

5 *[que Antonini]*

[Augusti et]

[castroru]m

[sena]tusq(ue)

[ac] patriae

10 *[al]a Sil(iana) An-*

[to]niniana

Reconstituirea este propusă prin analogie cu alte două inscripții din castele de la Cășei și Porolissum (D. Isac, *loc. cit.*, cu desenele de la fig. 2 și 3).

626. Gherla (jud. Cluj). Fragment de lespede funerară (nu se indică piatra), descoperită în anul 1983 cu ocazia unor lucrări de salvare în zona castrului roman. Dimensiuni: 0,52 × 0,53 × 0,085 m. Litere înalte de 6,5 cm. Muzeul din Cluj; inv. V 34433.

R. Ardevan, *ZPE*, 99, 1993, p. 220–222 (cu un desen-reconstituire și foto: pl. XIV b).

.....

eques al[ae II Pannon-]

iorum v[ix(it) ann(os)...]

Dines si[gnifer alae]

ac cu[rator].....

Este lespeda funerară a unui călăreț din trupa staționată în castrul de la Gherla; refolosită ca material de construcție, probabil ulterior mijlocului sec. III e.n.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

627–630. Maria Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *Contribuții privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în secolul III p. Chr.*, Pontica, 24, 1991 (apariție: 1993), p. 123–141: patru stâlpi miliari descoperiți întâmplător în anul 1982 la Constanța, cu prilejul săpării fundațiilor unui bloc de locuințe; reutilizați, se pare, la construcția unui mormânt. Se păstrează la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța (inv. 32351–32354).

627. Tomis. Stâlp de calcar gălbui; se păstrează aproximativ jumătatea superioară a coloanei. Î = 1,83, diam. 0,38–0,50 m. Litere înalte de 3,5–4 cm; r. 5 martelat, în ultimul câteva litere deteriorate. M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 123–126, nr. 1, fig. 1 a-c (foto, desenul inscripției).

Imp(erator) Caesar L(ucius) Septimi-
us Severus Pius

Pertinax Augus-
tus Arabicus Adi-

5 *abenicus Parthi(cus)*

max(imus) pont(ifex) max(imus)

trib(unicia) pot(estate) VIII imp(erator) XI p(ater) p(atriciae) et

Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurelius

Antoninus

10 *Aug(ustus) trib(unicia) p(o)test(ate) II et*

[P(ublius) Septimius Geta]

Caesar Aug(ustus)

rest[i]tuerunt

per C(aium) Ovinium[m]

Tertullum, leg(atum) pr(o) [pr(aetore)]

Anul 200 e.n.

„Deoarece pe miliarul de față nu a fost trecută distanța, presupunem că el a fost pus în preajma zidului de incintă al Tomisului, în punctul care marca drumul reparat în anul 200 pe litoral, socotind după un exemplar descoperit în același loc, pe care figurează *M.P.I.*” (cel reprodus în cronica noastră, mai departe, nr. 630).

Despre C. Ovinius Tertullus, guvernator al Moesiei Inferioare între 198–201, vezi B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium*, I, Göteborg, 1984, col. 139, nr. 107.

628. Ibidem. Stâlp de calcar gălbui, cu baza patruleteră; fusul coloanei spart, aproximativ la jumătate, pe diagonală. Î = 2,57 m, diam. 0,47–0,51 m. Litere înalte de 5–6 cm; în r. 7–9, numele guvernatorului a fost martelat (martelarea începe din interiorul literei C).

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 126 și urm., nr. 2, fig. 2 a-d (foto, desen).

Imp(erator) Caes(ar)

M(arcus) Antonius

Gordianus

Pius Felix

5 *Invictus*

Aug(ustus) restitu-

it per C.....

.....

Discuții în legătură cu posibila identificare a acestui guvernator cu numele martelat și enigmaticul *C. Pe...*, atestat de miliarii de la Hârșova (CIL, III, 7606–7607 = ISM, V, 98–99) și altarul de la Lomec (Bulgaria) (CIL, III, 1430), eventual și pe placa atestând reconstruirea unui *macellum* de la Histria, sub același împărat (D.M. Pippidi, ISM, I, 168).

629. Ibidem. Stâlp din calcar alb, sfărâmișos, deteriorat în partea superioară; coloana spartă în trei bucăți. Î = 2,38 m, diam. 0,32–0,38 m. Începutul inscripției lipsește, iar în partea păstrată primele rânduri sunt aproape complet șterse; în partea dreaptă, textul slab conservat; litere înalte de 2,8–3,5 cm.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 132–136, nr. 3, fig. 3 (foto, desen).

*[Imp(eratoribus) Caesaribus) P(ublio) Lici-]
 [nio Valeriano et P(ublio)]
 [Licinio] Gall(i)en(i)-
 [ano] p[ri]us fel[ic]is (sic)
 5 i[n]victis) Aug(ustis) ag-
 ente praes(ide) pro-
 vinc(iae) C(aio) Iul(io) Victore
 Metropolis Tomi-
 [ta]norum*

Vezi și inscripția următoare.

630. *Ibidem*. Stâlp de calcar friabil; baza lipsită. Î = 1,67 m, diam. 0,27–0,34 m. Inscripția se păstrează în întregime; litere înalte de 4,5–5 cm.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 136–139, nr. 4, fig. 4 a-b (foto, desen).

*Imp(eratori) Caesari
 M(arco) Aurelio Clau-
 dio Pio Felici
 Invicto Aug(usto)
 5 agente praes(ide)
 prov(inciae) Titio
 Saturnino
 Metropolis
 Tomitano-
 rum m(ille) p(assuum) I*

Cei doi guvernatori (*praesides*) sunt probabil personaje de rang equestru, așa cum apare M. Aurelius Sebastianus, *v(ir) p(erfectissimus)*, *p(raeses) p(rovinciae)*, pe timpul împăratului Aurelian (PIR², A 1605; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, I, 1984, col. 146, nr. 149).